

СУБ'ЄКТНО-ВЧИНКОВИЙ ВИМІР ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Вікторія ШУЛЬГА

Copyright © 2011

Актуальність теми дослідження. Початок ХХІ століття загострив проблему сенсу людського існування, у якому центральне місце посідає пошук особою власної душі у безмежному світі, її прагнення віднайти свою цілісність й автентичність і тим самим творити довершеність і неповторність світу зовнішнього. Основними вимогами до нашого сучасника і, власне, ознаками його життєвого поступу стають *прийняття* і *відповідальність*. Проте традиційна освітня парадигма зберігає свої позиції і продовжує культивувати залежність і відстороненість, орієнтуючись або на виховання в учня колективної свідомості і культури сорому (В. Вернадський), або на формування конкурентоспроможності завдяки сумі різноманітних компетенцій. Утім обидва шляхи ведуть до розчарувань, невизначеності та неспроможності особистості бути суб'єктом індивідуальних та соціальних інновацій, адже за наявних умов лише прийняття “Ми-режиму” існування [7], визнання іншого як рівного собі, котрий прагне автентичного способу життя, дає змогу розвиватися спільноті і творити реалістичні соціальні цінності.

Намагаючись знайти адекватні відповіді на виклики сьогодення, сучасна психолого-педагогічна наука розробила і запропонувала освіті для апробації та експериментального впровадження *суб'єктно-вчинковий підхід* до організації виховного процесу. Останній синтезував у собі два унікальні способи вивчення природи людської психіки, спроможності людської істоти стати людиною. Йдеться насамперед про *суб'єктний принцип*, основу якого заклали у своїх працях С.Л. Рубінштейн, та *вчинковий принцип*, автором якого є В.А. Роменець. Творчий синтез цих методологічних принципів здійснив сучасний український психолог В.О. Татенко, заклавши тим самим основу для нової – *суб'єктно-вчинкової – парадигми* [5, с. 316–358].

Означена парадигма передусім репрезентує погляд на людину як суб'єкта власного життя

і розвитку. Основу її становить положення про “вчинкове довизначення людини як суб'єкта життєдіяльності”. У даному контексті слово “вчинковість” позначає індивідуально неповторний, ціннісно-смысловий, культурно-особистісний вектори суб'єктної активності людини в їх сутнісному вимірі [9, с. 134–135].

Визнаючи наукову обґрунтованість суб'єктно-вчинкової парадигми, важливо переконатися й у тому, чи може вона зайняти належне місце у практиці виховання юного покоління і змінити певним чином традиційні підходи до організації виховного процесу в сучасній школі, що становить одну з найбільш гострих проблем як для системи освіти, так і для суспільства у цілому.

Відтак **мета дослідження** і полягала в тому, щоб оцінити можливості та розвивальний ефект від запровадження суб'єктно-вчинкової парадигми у практику шкільного виховання.

Сутнісний зміст дослідження. Важливість побудови стосунків між вчителями і учнями на суб'єкт-суб'єктній основі була визнана як науковцями, так і практиками вже наприкінці ХХ століття. Але питання щодо запровадження вчинкового підходу в школі й досі по-різному оцінюється науковцями і вчителями. І хоча проблематика вчинкового життєзреалізування у контексті здійснення моральних творчих актів є зовсім не новою (М. Бердяєв, М. Бубер, В. Вернадський, В. Франкл, П.Тілліх, С. Рубінштейн, В. Роменець, А. Сент-Екзюпері, Е. Хемінгуей, О. Солженіцин, А. Платонов і П. Куельо) все ж залишається не опрацьованою вичерпно, системно, мислєдіяльно. Скажімо, на значущість учинку як прояву власне людської активності вказав ще на початку ХХ століття У. Мак-Дауголл. У книзі “Основні проблеми соціальної психології” (1916 рік) він ставив питання про природу і витоки вчинку і пов'язав його з проявами “духовних сил, які керують поведінкою людини” [6, с. 6]. У його витлумаченні

вчинок – це поведінковий акт вищого гатунку, як результат розвитку духовних сил особистості. При цьому зауважувалося, що “концепція “Я” сутнісно є завжди такою стосовно інших “Я” [6, с. 132–133]. Відтак учинок теоретично поставав своєрідним унікальним онтичним механізмом соціального розвитку “Я” серед інших і завдяки їм. Пізніше вітчизняними науковцями було доведено, що Я “не може бути розкрито тільки як об’єкт безпосереднього усвідомлення, через відношення тільки до самого себе, відокремлено від ставлення до інших” [8, с. 319], “інші люди у їх діяльності – це фокуси чи центри, навколо яких організується “світ” людини” (С. Рубінштейн). Звідси вчинок було визначено як особливу творчу дію, що можлива і має сенс лише завдяки Іншому, причому цей Інший постає одночасно й умовою, і засобом, і метою його здійснення. А це, своєю чергою, дає підстави говорити про суб’єкт-суб’єктний рівень учинкових стосунків, котрі мають бути покладені в основу виховання відповідальної особистості.

Останнім часом у працях вітчизняних психологів-науковців висловлена думка щодо визначення вчинку як *критерію вихованості дітей* та учнівської молоді (І. Бех, Я. Кальба, Е. Помиткін, В. Татенко). Втім, на наш погляд, це можливо за умови, що і дорослий, котрий передає соціальний досвід, теж займає *вчинкову позицію* і власним прикладом учинкових дій і справ стимулює учня до вчинку. Відтак саме суб’єктно-вчинковий вимір стосунків дорослих і дітей утворює реальні передумови для співтворчості і власне для **спільного вчинку** як душевно-духовної суб’єкт-суб’єктної розвивальної взаємодії, коли особисте, індивідуальне постає в діалектичній гармонії із суспільним.

Ідея спільного вчинку як “особливої системи взаємодії людини з людиною, що передбачає спільне творення його учасниками унікальних, а також індивідуально і соціально значущих смислів і цінностей, які визначають рух-поступ до вищих рівнів автентичності людського буття”, сформульована В.О. Татенком. За його концепцією, спільний учинок є специфічним теоретично-методологічним конструктом, що знаходить свою основу в суб’єктно-вчинковому підході [11].

Спільний учинок постає своєрідною моделлю “подієвої” взаємодії, що має “недиз’юнктивно-контекстуальну, поліфонічно-холістичну природу” [3], а тому належить до феноменів

“справжньої взаємодії”, які варто, на думку Г. Дьяконова, позначати поняттями про мета-акцію чи екзистенційну акцію [3], або про екзистенційну комунікацію (К. Ясперс). Здійснюється він з метою конструктивного і продуктивного розв’язання суперечностей індивідуального та суспільного у напрямку досягнення цілісного розвивального ефекту всіх учасників процесу соціальної взаємодії. При цьому вищою цінністю декларується автентичність індивідуального людського життя, а суспільне повсякдення розглядається як його базова умова [10, с. 148]. Суб’єктом такого вчинку є спільність (“Я – Ти – Ми”), яку характеризує відповідна модель відносин: “Я – Ти”, “Я – Ми” (“Ми-відносини” за А. Шюцем, “Ми-суб’єкт” Ж.-П. Сартра, “Ми-режим” О.А. Донченко). У цій моделі початок пізнання “Я” відбувається через єдність “Ми” (І. Кант, А. Введенський).

Отже, названий феномен має свій унікальний хронотоп – простір “зустрічі”, який можна визначити як “Я – Ти – Тут – Тепер”, а також утверджує унікальну цілісність просторово-часових відносин людини і зовнішнього світу. У процесі спільного вчинення відбуваються зміни самосприйняття, сприйняття іншої людини й світу, а суб’єкт-суб’єктні вчинкові відносини описуються онтологічною формулою: “лише у взаємодії (взаємовпливах) з автономним, самодостатнім, сутнім суб’єктом, який вільно чинить із себе і розвивається за своїми власними законами, я можу сподіватися на свій власний автентичний розвиток і можливість суб’єктно-вчинкового способу буття” [10, с. 188]. Тож маємо підстави говорити про спільний учинок як найбільш автентичний спосіб взаємодії людини з людиною, а відтак поставити питання про реальне опрацювання ідеї спільного вчинку в експериментальній практиці шкільного виховання.

Підтвердженням цьому є той факт, що на базі Канівської гімназії імені Івана Франка Черкаської області з 2007 року проводиться дослідно-експериментальна робота за темою “*Організація навчально-виховного процесу загальноосвітнього навчального закладу на засадах суб’єктно-вчинкового підходу*”. Гімназії надано статус експериментального навчального закладу всеукраїнського рівня (Наказ Міністерства освіти і науки України за №472 від 11.06.2007 року). Її педагогічний колектив, за підтримки наукових співробітників Інституту соціальної і політичної психології НАПН

України на чолі з доктором психологічних наук, професором В.О. Татенком, бере участь у розробці та апробації суб'єктно-вчинкової технології виховання особистості учня, в основу якої й покладено ідею спільного вчинку дорослих та дітей. Мета цієї технології – розвиток в усіх учасників освітньої взаємодії і насамперед у старшокласників суб'єктно-вчинкової активності та досягнення ними рівня *вчинкового акме*, що знаходить вираження у *готовності особистості до спільного вчинку*. Остання розглядається нами як специфічне соціально-психологічне новоутворення, що виникає внаслідок появи певного, все більш усвідомлюваного особою, досвіду автентичного співбуття з іншими в умовах суб'єктно-вчинкової взаємодії та інтегрує у собі низку таких ознак, як розвинена мотивація самоактуалізації, інтернальний локус контролю, значний духовно-творчий і морально-ціннісний потенціал, визнання самоцінності іншої людини, усвідомлення її унікального значення для власного життя і розвитку, орієнтація на “Я-ТИ-МИ режимну” систему стосунків, що знаходить відображення у відповідних ціннісних орієнтаціях, смислах і формах поведінки. Формування вказаного новоутворення і є, на нашу думку, завданням сучасної школи, яка, відповідно до вимог часу, покликана допомогти особистості сформувати метамотивацію і метавміння до самонавчання, самовиховання і саморозвитку в контексті утвердження відповідального соціального повсякдення.

Спільний учинок не можна запрограмувати, оскільки виникає загроза його перетворення на звичайні, іззовні керовані, спільні дії. Звісно, треба передбачати логіку його розвитку, але не можна наперед чітко визначити умови і способи його здійснення і, тим паче, кінцевий результат. У кожному конкретному випадку він є індивідуальним та унікальним. Втім, як сам його процес утвердження, так і відповідна технологія запровадження у виховну практику мають певну архітектуру, вимагають створення певних психолого-педагогічних умов та своєчасного застосування певних психотехнік. Крім того, досвід проведеної експериментальної роботи показує, що взаємодія між дорослими і дітьми розвивається в напрямку від спільного вчинку *Пізнання* і *Самопізнання* до спільного вчинку *Служіння* людям як максимального прояву людського в людині (*див. рис.*).

Загалом зміст і логіка обстоюваної технології відповідають положенню про ситуаційну,

мотиваційну, дійову та післядійову процесно-вчинкові складові продуктивної взаємодії учнів і вчителів.

Арсенал засобів виховного впливу становлять спеціально розроблені та апробовані у рамках всеукраїнського експерименту “Школа вчинку” психолого-педагогічні техніки, а саме тренінг розвитку вчинкової активності гімназистів, експериментальна програма тематичних виховних годин для учнів 5–11 класів, що створена на вчинкових засадах, пізнавально-розвивальні студії, семінар-практикум “Основи шкільного конструювання”, ток-шоу з науковцями та представниками громади (як відкритий діалог дорослих і дітей), пізнавально-комп'ютерні самопрезентації власних думок і вчинкових дій наступників, методика організації спільних учинкових справ та проєктів та ін. [див. 13–15]. Наш досвід підтвердив, що послідовне застосування зазначених технік сприяє розвитку в дітей і юні учинкової активності та поетапно формує в них готовність до процесу спільного вчинення в межах “Я з Тобою”, “Я з Вами”, “Я заради Тебе”, “Я заради Вас”. У такий спосіб, як зазначає І.Д.Бех, закладаються основи формування вчинку-служіння, вчинку-відданості, вчинку-вірності, що є критерієм і автентичності людської істоти, і водночас її розвиненої соціальності [2].

Зауважимо, що за умови несвоечасного використання чи невикористання однієї з технік розвивальний ефект або значною мірою знижується, або його досягнення вимагає більших витрат часу і зусиль, або він взагалі унеможливується. При цьому долученість учасників взаємодії до спільних вчинкових ситуацій вимагає від них щоразу більших групових зусиль, готовності до здійснення вчинку якісно іншого (вищого) гатунку. Вочевидь учителі та батьки покликані бути організаторами спільного вчинення, причому різного спрямування і змістового наповнення, що вимагає від них високого рівня психолого-педагогічної компетентності і загальної культури. За найкращих умов, як переконає життєдіяльність Школи вчинку, відбуваються істотні зміни як в особистісних характеристиках гімназистів і вчителів, так і у процесі їхньої взаємодії. Зокрема, за даними анкет, інтерв'ю, спостережень та за оцінковими судженнями незалежних експертів, учасники експерименту вірять у свої сили, їм властивий високий рівень життєвих домагань, вони самовизначилися у житті, здатні шукати і знаходити способи й засоби досягнення особистих

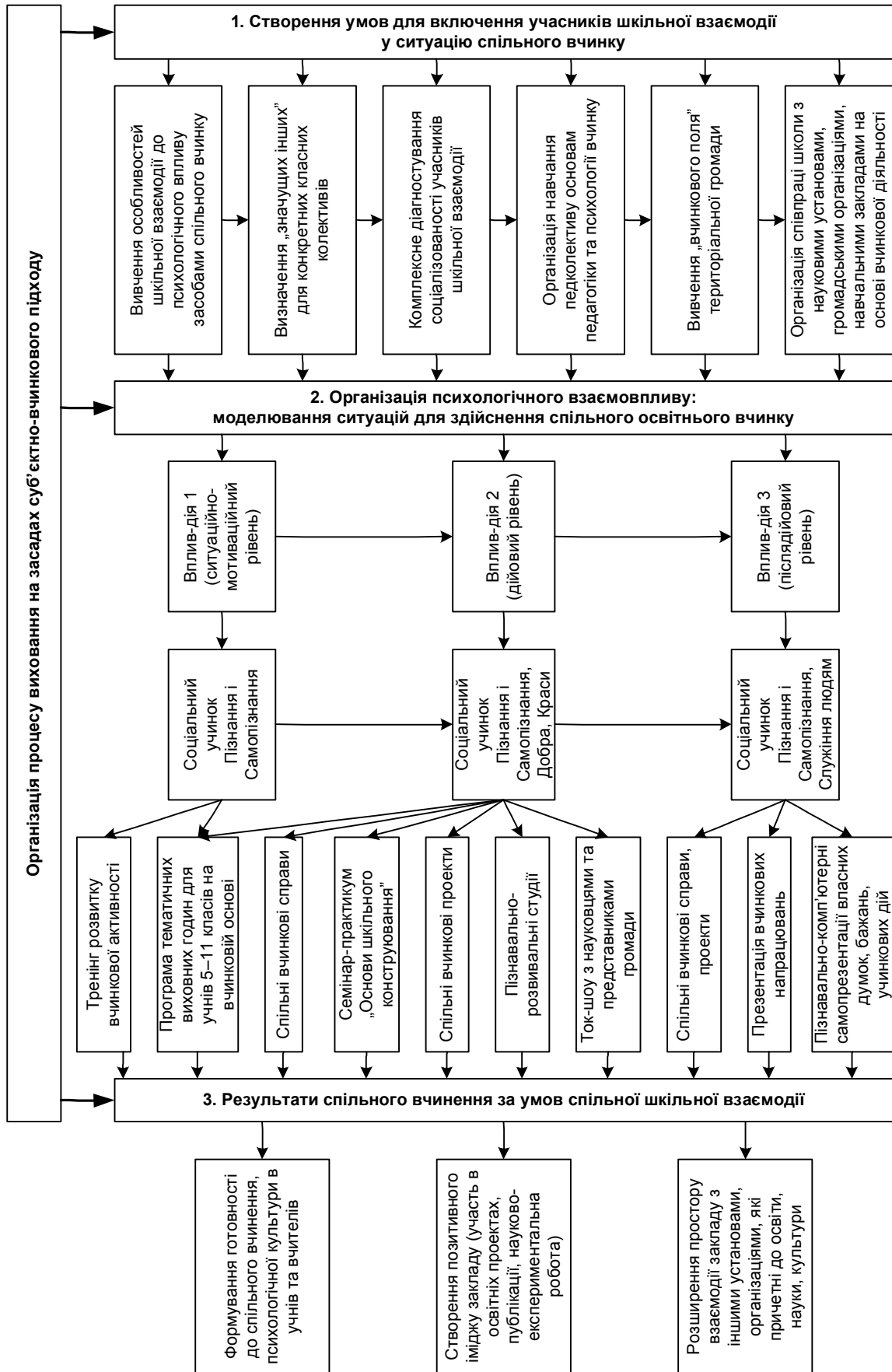

Рис.
План-карта організації експериментальної роботи

завдань. До того ж вони прагнуть залучити інших до спільного творення цінностей, здебільшого отримують задоволення від безкорисливого піклування про навколишніх, що є ознакою спроможності зреалізувати вчинок Служіння людям.

Результати дослідження, проведеного у 2009–10 роках за спеціально розробленою комплексною програмою (використано діагностичні можливості методик Л.Д. Кудряшовой “Яким є ваш творчий потенціал?”, “Стиль життя юнака” Ч. Матусевича, “Духовний потенціал особистості” Е.О. Помиткіна, діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда та ступеня суб’єктивного контролю Дж. Роттера, вивчення особливостей формування ціннісних орієнтацій за методикою М. Рокича та ін.), показали, що рівень соціалізованості, готовності до активного суспільного життя в учнівській молоді, вихованої на засадах суб’єктно-вчинкового підходу, значно вищий, ніж у їх ровесників [13]. Так, зокрема, 74% випускників Школи вчинку мають високий рівень соціально-психологічної адаптованості, 5% з них володіють значним рівнем творчого потенціалу, що є найвищим показником у місті Каневі (проти загального показника 3,4%).

При виборі цінностей випускники, котрі задіяні в експерименті, здебільшого орієнтуються на такі термінальні цінності, як “творчість”, “активне, діяльне життя”, “свобода як незалежність у вчинках і діях”, “пізнання”, “самостійність як незалежність у судженнях та оцінках”; серед інструментальних цінностей виділяють “відповідальність”, “сміливість в обстоюванні своєї думки, своїх поглядів”, “тверду волю”, “широту поглядів”, “чесність”, “життєрадісність”. Водночас загальною тенденцією для них є схильність до вибору спонтанних форм життєздійснення, формування власного особистісного стилю, серед ознак якого вони називають активну життєву позицію, здатність до творчих дій у різних сферах суспільного повсякдення, орієнтацію на естетичні та гуманістичні цінності, прагнення до змін у собі та навколо себе, на переживання високих почуттів та емоцій. Крім того, якщо 39,5% випускників міста Канева зробили вибір у напрямку одного із шести важливих для розвитку власної суб’єктності стилів життя (власного стилю, творчого життя, соціальної активності, патріотизму, любові та дружби, професійного стилю), то 27,6% з них є ви-

хованцями Канівської гімназії імені Івана Франка. Такий вибір пояснюється сформованим у них більш високим потенціалом учинкової активності (60,9%).

Вартим уваги є і те, що 47,8% випускників Школи вчинку мають інтернальний рівень суб’єктивного контролю, що свідчить про сформовану в них відповідальність за власні дії і їхнє покладання у різних ситуаціях лише на самих себе; 69,6% з них досягли високих горизонтів духовного розвитку і 30,4% – посередніх, тоді як низьких зовсім не виявлено. При цьому в 21,7% випускників експериментального навчального закладу наявна кореляція між високими показниками їх духовного розвитку за шкалами “самосвідомість”, “спрямованість”, “естетичні та етичні цінності”, “пізнання та самопізнання”, “самовдосконалення”, “самореалізація” та їхнім характером (у випускників інших шкіл міста такі показники є поодинокими).

Важливим результатом експерименту вважаємо й те, що якісних позитивних змін зазнала ситуаційна, мотиваційна, дієва і післядієва підструктура вчинкової активності як гімназистів, так і вчителів. Значно підвищився рівень психологічної культури останніх, якісно гуманізувався стиль їхньої виховної і навчальної діяльності. Отож суб’єктно-вчинковий підхід створює потрібні умови для пошуку нових психолого-педагогічних форм організації та змістового наповнення освітнього процесу відповідно до принципів синергійної парадигми. Але головне, що спроба впровадження цього підходу приводить до усвідомлення педагогами й вихованцями сутності і цінності людського співжиття, тих унікальних можливостей, які дає ініціативна участь у спільних вчинкових справах для розвитку особистості, здатності по-людськи жити серед загалу.

ПОПЕРЕДНІ ВИСНОВКИ

1. Організація процесу виховання на суб’єктно-вчинковій основі вимагає певного часу та професійних зусиль педагогів. Розвиток суб’єктного і вчинкового потенціалу учня якісно змінює його глибинне, ціннісно-смісловне Я, наслідком чого є переважний вибір ним суб’єктно-вчинкових форм розв’язання складних життєвих ситуацій, орієнтованих на взаємодію зі значущими іншими.

2. Технологія виховання особистості на засадах суб’єктно-вчинкового підходу є прикла-

дом позитивного розв'язання проблеми особистісного зростання учня і вчителя та гуманізації стосунків між ними в умовах чітко регламентованої організації навчально-виховного процесу.

3. Під час розгортання виховного процесу спільний учинок постає водночас як мета, умова, засіб і результат прискорених соціалізації та окультурення учнівської молоді.

4. Зважаючи на ознаки та властивості механізму спільного вчинку, здатність і готовність до нього учня є головними психолого-педагогічними критеріями оцінки якості та ефективності виконання школою її соціокультурного призначення.

1. Бахтияров О.Г. Деконцентрація. – К.: Ника-Центр, 2004. – 126 с.

2. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. – Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Навч.-метод. вид. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.

3. Дьяконов Г. Спілкування і взаємодія: діалогічний підхід // Соціальна психологія. – 2004. – № 3 (5). – С. 82–96.

4. Козлов В.В. Психотехнологии измененных состояний сознания. Личностный рост. Методы и техники. – М., 2001. – 384 с.

5. Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / За заг. ред. В.О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – 360 с.

6. Макъ-Дауголль У. Основные проблемы социальной психологии: пер. с 4-го англ. изд. М.Н. Смирновой, под ред. Н.Д. Виноградова. – М.: Космос, 1916. – 282 с.

7. Основи фрактальної психології: Проект психологічного оновлення / За ред. О.А. Донченко. – К.: Міленіум, 2006. – 472 с.

8. Проблема субъекта в психологической науке / Отв. ред. А.В. Брушлинский, М.И. Воловикова, В.Н. Дружинин. – М.: Издательство “Академический Проект”, 2000. – 340 с.

9. Татенко В.О. Особистісне зростання і гуманізація стосунків між поколіннями у світлі суб'єктно-вчинкового підходу // Наукові студії із соціальної та політичної психології: Зб. статей / АПН України, Ін-т соціальної та політичної психології; Редкол.: С.Д. Максименко, М.М. Слюсаревський та ін. – К.: Міленіум, 2007. – Вип. 16 (19). – С. 127–141.

10. Татенко В.О. Соціальна психологія впливу: Монографія. – К.: Міленіум, 2008. – 216 с.

11. Татенко В.О. Сучасна психологія: теоретично-методологічні проблеми: Навч. посібник. – К.: Вид-во нац. авіац. ун-ту “НАУ-друк”, 2009. – 288 с.

12. Цзен Н.В., Пахомов Ю.В. Психотренинг: игры и упражнения. – М., 1988. – 272 с.

13. Школа вчинку: від теорії до практики: наук.-метод. посібник / За заг. ред. В.Д. Шульги. – Черкаси: видавництво ЦНТІ, 2011. – 296 с.

14. Школа вчинку як модель школи майбутнього: наук.-метод. посібник / За заг. ред. В.Д. Шульги. – Черкаси: Вид. ЧОППОП, 2008. – 300 с.

15. Шульга В. Корекція вчинків підлітка: Тренінг. – К.: Шк. світ, 2007. – 112 с.

АНОТАЦІЯ

Шульга Вікторія Дмитрівна.

Суб'єктно-вчинковий вимір виховання особистості.

У статті висвітлюються результати дослідження можливостей застосування у практиці освітнього процесу суб'єктно-вчинкового підходу до виховання особистості учня. Викладено основи психолого-педагогічної технології виховання на засадах спільного вчинку дорослих та дітей.

Ключові слова: особистість, сучасна психологія виховання, суб'єктно-вчинкова парадигма, суб'єктно-вчинковий взаємодія, спільний учинок.

АННОТАЦИЯ

Шульга Виктория Дмитриевна.

Субъектно-поступковое измерение воспитания личности.

В статье освещаются результаты исследования возможностей применения в практике современного образовательного процесса субъектно-поступкового подхода к воспитанию личности ученика. Изложены основания психолого-педагогической технологии воспитания посредством совместного поступка взрослых и детей.

Ключевые слова: личность, современная психология воспитания, субъектно-поступковая парадигма, субъектно-вчинковий взаємодія, спільний учинок.

ANNOTATION

Shulha Viktoriya.

Subjective-Actional Dimension of a Personality Education.

In the article the results of investigation of opportunities of use in the practice of educational process the subject-action approach to the education of a pupil's personality are demonstrated. The basis of psychological-pedagogical technology of bringing up on the grounds of common action of adults and children are given.

Key words: personality, modern psychology of bringing up, subjective-actional, paradigm, subject-subjective interaction, common act.

Надійшла до редакції 19.01.2011.